

<http://dx.doi.org/10.17951/kw.2022.34.143-162>

Wartości purytańskie a współczesność. Uwagi o ich aktualności w kontekście amerykańskim

Piotr Stawiński

 <https://orcid.org/0000-0002-5509-3721>

Celem artykułu jest przedstawienie niektórych aspektów dyskusji na temat trwałości i znaczenia wartości purytańskich we współczesnym życiu Amerykanów. Kwestia oddziaływania XVII-wiecznej myśli teologiczno-społecznej na system wartości na początku kolonialnej, a potem państwowej rzeczywistości Stanów Zjednoczonych jest jednym z istotniejszych wątków ich historiografii i refleksji społecznej. Stanowiska w tej sprawie rozwijały się i zdobywały uznanie w różny sposób, zwykle skupiając się wokół wiary w istnienie tego oddziaływania, różniąc się poglądem na znaczenie poszczególnych jego elementów i ich żywotność. Autor stoi na stanowisku, że ideały purytańskie wywarły znaczący wpływ na społeczeństwo amerykańskie, stając się jednym z najsilniejszych filarów amerykańskiej tożsamości historycznej i kulturowej. Połączony od charakterystyki purytanizmu, odwołującej się do ważnych aspektów teologii (teologia przymierza lub federalna), analiza koncentruje się na takich cechach, jak indywidualna wolność i samodzielność, antyautorytaryzm, współodpowiedzialność z elementami demokracji i dowartościowanie edukacji.

Słowa kluczowe: religia, purytanizm, teologia przymierza, tradycyjne wartości amerykańskie, kultura amerykańska

---

PIOTR STAWIŃSKI, dr hab., prof. UP, Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie, adres do korespondencji: Instytut Filozofii i Socjologii UP, 30-084 Kraków, ul. Podchorążych 2, e-mail: piotr.stawinski@up.krakow.pl

Można śmiało powiedzieć,
że bez zrozumienia purytanizmu,
nie można zrozumieć Ameryki¹.

Zagadnienie wpływu XVII-wiecznej myśli teologiczno-społecznej na system wartości najpierw kolonialnej, a dalej państwowej rzeczywistości Stanów Zjednoczonych jest jednym z najbardziej żywotnych tematów ich historiografii i refleksji społecznej. Różnie kształtowały się i zyskiwały uznanie w określonym czasie stanowiska w tej kwestii, zwykle jednak ogniskujące się wokół przekonania o istnieniu tego wpływu; odmienne co do znaczenia poszczególnych jego elementów oraz ich żywotności w mijającym czasie.

O ile historiografia XIX-wieczna – przy całej surowości ocen, zwłaszcza odnośnie do nietolerancji, postrzeganej wszakże często jako „nieszczęsny, historyczny produkt uboczny moralnej słuszności”² – pozostawała jednak pod wrażeniem powagi i zasadniczości postaw pierwszych purytańskich osiedleńców, to następne dziesięciolecia wzmocniły modę na ich ośmieszanie i potępienie. Swoją rolę odegrała tu twórczość literacka XIX i XX wieku, również ta najwyższego lotu, gdzie odnajdujemy tak zwane *purytańskie motywy* transgresji, winy i stłumionej seksualności³. Negatywny wizerunek purytanów stał się „atrakcyjny intelektualnie”, co nierzadko przetrwało do dziś w ich obrazie despotycznych ponuraków i obłudnych sekciarzy⁴.

Perry Miller w znacznym stopniu „wyzwolił purytanizm od karykaturalnego obrazu z czasu *ery postępu* odnajdując w nim intelektualny nurt, będący trwałą

---

¹ *The Puritans. A Sourcebook of their Writings*, vol. 1, red. Perry Miller, Thomas H. Johnson (New York: Harper & Row, 1963), 1.

² Dean C. Hammer, „The Puritans as Founders: The Quest for Identity in Early Whig Rhetoric”, *Religion and American Culture: A Journal of Interpretation* 6, nr 2 (1996): 174, DOI: 10.2307/1124007

³ Lincoln Konkle, *Thornton Wilder and the Puritan Narrative Tradition* (Columbia: University of Missouri Press, 2006), 2. Problem z takimi obserwacjami polega na tym, że często opierają się one na „stereotypowym, powierzchownym i niedokładnym rozumieniu kolonistów purytańskich z XVII i XVIII wieku” (por. tamże).

⁴ Brian H. Cosby, „Toward a Definition of ‘Puritan’ and ‘Puritanism’, A Study in Puritan Historiography”, *Churchman* 122, nr 4 (2008): 310. Przykłady tej stereotypizacji są tak liczne, że nie ma powodu ich przytaczać, tym bardziej, że wytworzyły one rodzaj konwencji językowej, w której „purytanizm” niekoniecznie ma coś wspólnego z historycznym nurtem religijnym.

częścią mentalności nowoangielskiej”⁵. Zawdzięczamy mu należne dowartościowanie i ukazanie jego bogactwa jako ideowego segmentu myśli kolonialnej, trwałą spuścizną filozoficzną, dającą podwaliny narodu amerykańskiego. Jednocześnie Miller odpowiada za wzmocnienie i trwałość tezy o stopniowym zanikaniu, korozyjnym ideału religijnego i wspólnotowego. Zaproponowany przez niego schemat interpretacyjny zakładał, że purytyzm osiągnął swój intelektualny szczyt w połowie XVII wieku w kolonii, w Zatoce Massachusetts, a następnie upadał wraz z modernizacją Nowej Anglii końca XVII i początków XVIII wieku. „Rok po roku spisywano grzechy Nowej Anglii, a wydłużająca się lista świadczyła o stałym pogorszeniu”⁶.

Historycy tradycyjnie zaadaptowali ten paradygmat i dla wielu dalej stanowi on przekonujący opis biegu dziejów, ale nowsza historiografia coraz częściej zaczęła postrzegać wysiłki duchownych i rządzących nie jako rozpaczliwą próbę „zatrzymania czasu”, lecz przemyślaną strategię przystosowawczą. „Chodziło nie tylko o to, by pobudzić synów do naśladowania ojców, ale by zapewnić postęp poprzez ciągłość”⁷. Sacvan Bercovitch, jeden z wybitniejszych badaczy amerykańskiego purytyzmu, podjął temat bogactwa XVII-wiecznej wyobraźni Nowej Anglii poprzez analizę treści i formy wypowiedzi publicznych i osobistych. W aspekcie poczucia tożsamości wskazując na wpływ retorycznych form i obrazów purytańskich, który przeniknął tak wiele aspektów amerykańskiego życia. Głównie „jeremiad”⁸, czyli określonego typu kazania purytańskiego, którego nazwa, pochodząca od imienia biblijnego proroka Jeremiasza, wskazuje na lamentacyjny

---

⁵ Hammer, „The Puritans as Founders”, 181.

⁶ Perry Miller, „Declension in a Bible Commonwealth”, *Proceedings of the American Antiquarian Society* 1941, nr 51: 54. Wczesna z jego przełomowych prac, które przedstawiły ten model, została opublikowana w pierwszej połowie XX wieku i do dziś zajmuje ważne miejsce w historiografii amerykańskiej; Perry Miller, *The New England Mind: The Seventeenth Century* (Cambridge: Harvard University Press, 1939). Kontynuacją po latach jest: Perry Miller, *The New England Mind: From Colony to Province* (Cambridge: Harvard University Press, 1953). Por. także: Miller, „Declension in a Bible Commonwealth”, 37–94.

⁷ Sacvan Bercovitch, *The American Jeremiad* (Madison: University of Wisconsin Press, 2012), 71.

⁸ „[...] zasadziłem cię jako szlachetną winorośl, cały szczep prawdziwy, a jakże mi się zmieniłaś na krzew zwyrodniały [...]” Jr 2, 21; *Biblia to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Nowy przekład z języków hebrajskiego i greckiego opracowany przez Komisję Przekładu Pisma Świętego* (Warszawa: Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne, 1982).

charakter, będący ostrzeżeniem przed upadkiem duchowym i wołaniem o poprawę. Tradycyjnie odczytywanego jako wyraz ubolewania nad regresem, tymczasem w nowej odsłonie interpretacyjnej jawiącego się, ze względu na jego rolę w strukturze i krytyce życia publicznego, w roli wyznacznika ideologii klasy średniej i religii obywatelskiej, który wywarł wielki wpływ na kulturę amerykańską i ukształtował charaktery narodowe Amerykanów⁹.

Wydaje się, że na płaszczyźnie czysto religijnej, spośród różnych przedsięwzięć dokonanych w późniejszych dekadach XVII wieku w celu podtrzymania duchowego wigoru wczesnych lat, najskuteczniejsze rozpoznały potrzebę głoszenia ewangelicznego i takiego podejścia do sakramentów, które zachęcałoby do większego uczestnictwa w życiu Kościoła. Mark Peterson nazywa to „ewangelizacją sakramentalną”, a jej najbardziej charakterystyczny przykład widzi w instytucji *pół-przymierza* (half-way covenant), wprowadzonej w roku 1662 i przyjętej przez większość kongregacji Nowej Anglii¹⁰. Jako że sfera religijna nie funkcjonowała w oderwaniu od pozostałych poziomów życia kolonii, „obowiązki, jakie stanęły przed władzą, przyniosły nowe wyzwania, ale nie zmieniły purytańskiego celu uczynienia społeczeństwa Królestwem Bożym. Rozumienie woli Bożej skłoniło ich do promowania edukacji, przedefiniowania małżeństwa i innych instytucji oraz przyjęcia partycypacyjnych form rządzenia”¹¹.

Pytanie o spuściznę purytańską to z jednej strony kwestia opisu co znamy pod tym pojęciem, a z drugiej – zagadnienie obecności i żywotności tego

---

⁹ Sacvan Bercovitch, *The Puritan Origins of the American Self* (New Haven: Yale University Press, 1975); Sacvan Bercovitch, *The American Jeremiad*.

¹⁰ Mark A. Peterson, „The Plymouth Church and the Evolution of Puritan Religious Culture”, *The New England Quarterly* 66, nr 4 (1993): 580. Purytanie hołdowali kalwińskiemu rozróżnieniu między wybranymi a potępionymi (tzw. podwójna predestynacja) oraz takiej wizji Kościoła, którego członkami była tylko odrodzona mniejszość, czyli ci, co publicznie potwierdzili swoje doświadczenie nawrócenia. Pół-przymierze lub inaczej przymierze połowiczne polegało na dopuszczeniu do chrztu i życia kościelnego dzieci nieodrodzonych rodziców. To jest takich, którzy sami mieli tylko ograniczone członkostwo, ze względu na brak uznanego przez wspólnotę doświadczenia nawrócenia. Niepełnoprawni członkowie Kościoła nie przystępowali do Wieczery Pańskiej, nie mogli sprawować funkcji i brać udziału w wyborach. Wprowadzenie tej kategorii wiernych było reakcją na spadającą liczbę członków i ich malejący wpływ na życie kolonii.

¹¹ Francis J. Bremer, *Puritanism. A Very Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 2009), 3.

dziedzictwa w naszych czasach. Zarówno w warstwie uświadamianej, jak i „podskórnej”. Trwające długie dziesięciolecia próby zdefiniowania purytanizmu obrosły tak bogatą literaturą, że nawet pobieżna jej prezentacja wydaje się wykraczać poza ramy naszych rozważań¹². Ponieważ omawiany nurt to zjawisko występujące na wielu płaszczyznach (teologicznej, eklezjologicznej, polityczno-społecznej, wreszcie: psychologicznej) propozycje uchwycenia jego istoty zawsze zależą od wyboru któregoś z aspektów, zależnie od kontekstu, podejścia metodologicznego, zainteresowań, a nierzadko i temperamentu badacza¹³.

By nie pozostać jednak bez jakiegokolwiek próby przybliżenia definicyjnego, posłużmy się dwiema z nich. Pierwsze określenie jest bardzo ogólne i sprowadza się do konstatacji, że

dwa, trzy pokolenia przed wojną domową istniał w Anglii zespół opinii dotyczących religii i organizacji Kościoła, związany z chęcią reformowania go od wewnątrz, który z różnych powodów zyskał poparcie znaczącej i rosnącej grupy świeckich... [Purytanie] nie byli jednomyślni, ale prezentowali podobne nastawienie wobec większości istotnych zagadnień...składających się na szerszy krąg poglądów nazywanych purytanizmem¹⁴.

Purytanizm rozpoczął się w XVI wieku jako część reformacji protestanckiej i rozwijał się do XVIII wieku zarówno w Anglii, jak i Ameryce, ale odcisnął swoje piętno również na kulturze XIX i XX wieku¹⁵. Tak rozumiany, nurt ten wyrażał się w życiu państwowym (sfera polityki i instytucji społecznych), struktur kościelnych i praktyce religijnej oraz w obszarze moralności (obyczajowości)¹⁶. Ze względu jednak na nasz przedmiot zainteresowania, adekwatne i metodologicznie przydatne wydaje się sformułowanie charakteryzujące purytanizm jako „punkt

---

¹² Kwestie te omówiono obszerniej w: Piotr Stawiński, *Boży eksperyment. Purytanie w siedemnastowiecznej Ameryce* (Lublin: Polihymnia, 2012), 13–30.

¹³ Patrick Collinson, *The Puritan Character – Polemics and Polarities in Early Seventeenth-century English Culture* (Los Angeles: William Andrews Clark Memorial Library, 1989), 8.

¹⁴ Christopher Hill, *Society and Puritanism in Pre-Revolutionary England* (London: Pimlico, 2003), 14, 15.

¹⁵ Konkle, *Thornton Wilder and the Puritan Narrative Tradition*, 2.

¹⁶ Por. Zbigniew Drozdowicz, „Portrayals and Appraisals of Puritans and Puritanism”, *Humaniora. An Online Journal* 29, nr 1 (2020): 17, DOI: 10.14746/h.2020.1.2

widzenia, filozofię życia, kodeks wartości, które zostały przeniesione do Nowej Anglii przez pierwszych przesiedleńców z początku XVII wieku, i które od tego momentu były stałym elementem życia i myśli amerykańskiej¹⁷. Ukierunkowuje nas na to, co w literaturze przedmiotu nazywane bywa *habit of mind*, sprawiając pewien kłopot w tłumaczeniu¹⁸, ale uwalniając od ciężaru zbyt szerokiej analizy tego wielostronnego fenomenu. Podobny zabieg odnajdujemy u Jamesa Packera:

Pisząc „historyczny purytanizm” mam na myśli zakorzeniony w Biblii, chrystocentryczny, ewangelizacyjno-uwielbieniowy ruch zorientowany na społeczność lokalną [...] system przekonań i styl życia, będący połączeniem na wielką skalę trynitarnego obiektywizmu Ojców Kościoła, poznania samego siebie oraz [pojęcia] grzechu zawartego w dziełach św. Augustyna [...] system, który w działaniach [...] zachowaniu, stanach i relacjach osobowych oraz w aktywności jednostek [...] charakteryzował się wielką praktycznością, odwoływaniem się do doświadczenia, sumiennością, stanowczością, dynamiką, ufnością, pracowitością i wizją¹⁹.

Skoro zasadnie postrzegamy purytanizm nie tylko jako wiarę religijną, ale filozofię, połączenie stylu życia z żywymi wartościami – zespół idei, postaw i nawyków, zbudowany na doświadczeniu *usprawiedliwienia, wybrania i odrodzenia*²⁰ – to szereg głównych z nich, takich jak indywidualizm, egalitaryzm, optymizm, można wywodzić w USA z protestanckiej kultury okresu kolonialnego²¹. Spory o ocenę tego dziedzictwa są bardzo ważnym elementem kształtowania się i rozwijania amerykańskich wyobrażeń o cnotach indywidualnych i przymiotach dobrze ułożonego życia gromadzkiego. Mówiąc dzisiejszym językiem – co to

---

¹⁷ *The Puritans*, 1.

¹⁸ *Mentalność* lub może *skłonność umysłu?* Ku temu drugiemu kieruje mnie polskie tłumaczenie książki zespołu Roberta N. Bellaha, *Skłonności serca. Indywidualizm i zaangażowanie po amerykańsku*, tłum. Dorota Stasiak, Piotr Skurowski, Tomasz Żyro (Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2007); tytuł oryginału *Habits of the Heart. Individualism and Commitment in American Life* (Berkeley: University of California Press, 1996).

¹⁹ James I. Packer, „Wspaniała tradycja”, w: Joel R. Beeke, Randall J. Pederson, *Purytanie. Biografie i dzieła*, tłum. Jacek Sałacki (Warszawa: Grand Rapids – Instytut Tolle Lege, 2010), 673.

²⁰ *Justification, election, regeneration*; por. John Spurr, *English Puritanism 1603–1689* (New York: Palgrave Macmillan, 1998), 6–8.

²¹ Ning Kang, „Puritanism and its Impact upon American Values”, *Review of European Studies* 1, nr 2 (2009): 149, DOI: 10.5539/res.v1n2p148

znaczy być dobrym obywatelem (dobrym Amerykaninem) i jaki ustrój gwarantuje wolność i bezpieczeństwo wszystkim?

W połowie XX stulecia Alan Simpson konstatował:

Purytańskie wartości, które wpłynęły na amerykańskie społeczeństwo zarówno w pozytywny, jak i negatywny sposób, nadal oddziałują na nasz naród. Amerykańska koncepcja ograniczonego rządu wywodzi się ze społeczności purytańskiej. Purytanie wierzyli, że nie należy bezkrytycznie powierzać kierowania rządem żadnej osobie ani grupie ludzi. Purytański nacisk na edukację doprowadził do powstania amerykańskiego systemu szkolnego, w którym wszyscy uczą się czytania, pisania i arytmetyki. Wreszcie, wielu Amerykanów przyjęło purytańską etykę uczciwości, odpowiedzialności, ciężkiej pracy i samokontroli²².

Często dodaje się do tego katalogu także ducha pionierskiego²³ i poczucie misji, charakterystyczne dla postrzegania przez Amerykanów siebie i swojej roli w świecie²⁴. Owo poczucie rozwinęło się z początkowej troski osiedleńców o czystość ich życia i bezpieczeństwo przedsięwzięcia, jeszcze w drodze przyjęło metaforyczną, biblijną formułę „miasta na górze” (Mt 5, 14), na które zwrócone są oczy wszystkich²⁵; stając się z czasem argumentem za prawem, a nawet obowiązkiem ingerencji w sprawy światowe, manifestując się szeroko w polityce zagranicznej późniejszego imperium²⁶.

Słownikowa definicja etyki purytańskiej akcentuje wiarę i poświęcenie samodyscyplinie, ciężkiej pracy, obowiązkowości, gospodarności (oszczędności).

---

²² Alan Simpson, *Puritanism in Old and New England* (Chicago: University of Chicago Press, 1955). Podkreślenia moje.

²³ W odniesieniu do pierwszych osadników – ich odwagę, niezłomny indywidualizm, samodzielność i niezależność, która nieco później nazwana zostanie „duchem pogranicza” (*frontier spirit*), rozwijając się w zamiłowanie Amerykanów do przygód, nawet rodzaju awanturnictwa. Por. Li Guanghua, „The Influence of Puritanism on the Shaping of Traditional American Values”, *International Journal of English Literature and Social Sciences* 6, nr 4 (2021): 222–225, DOI: 10.22161/ijels.64.34

²⁴ Kang, *Puritanism and its Impact*, 148–151.

²⁵ Zob. Piotr Stawiński, „John Winthrop i jego »Wzór chrześcijańskiego miłosierdzia: [1630]«”, w: *Doskonałość, zbawienie, rodzina. Z badań nad protestantyzmem*, red. Zbigniew Pasek (Kraków: WiR Partner, 2005), 59–67.

²⁶ Andrzej Bryk, „Introduction: The Transatlantic Civilisation and Modernity Today”, *Krakowskie Studia Międzynarodowe* 2008, nr 1: 9–60.

Dzisiaj rozumiemy pod nią przywiązanie do tych wartości niezależnie od przekonań religijnych. Opisujemy tym terminem określony poziom surowości, rygoryzmu w ich uznawaniu i praktykowaniu.

Historycznie, purytańska etyka odpowiedzialności ma swoje zakorzenienie w kluczowym segmencie refleksji teologicznej, jakim jest *teologia przymierza* (ang. *covenant theology* lub *federal theology*), która nadaje rys całej duchowości tego nurtu religijnego, znajdując wyraz także w relacjach społecznych. Ogólnie „pojęciem «teologia przymierza» [...] ewangelicy reformowani oznaczają typ myśli chrześcijańskiej, która wyraża stosunki pomiędzy Bogiem i człowiekiem w postaci przymierza lub prawnej ugody, w którą wchodzi formalnie dwie umawiające się strony”²⁷.

W korpusie teologicznym interesujących nas tu grup przejawia się ona na trzech płaszczyznach: przymierza Łaski, przymierza Kościoła i przymierza obywatelskiego (*covenant of Grace, covenant of Church, civil covenant*)²⁸. Tylko pierwsza z nich akcentuje indywidualny los wiernego, wyznaczony przez Boże rozstrzygnięcia dotyczące zbawienia (predestynacja); dwie pozostałe opisują zaangażowanie zbiorowe, w gromadzie „świętych” (wybranych, tworzących organizm Kościoła w jego transcendentnym i ziemskim wymiarze) i społeczne struktury organizacyjne.

Idea przymierza odnosiła się do Wszechświata, opisując związki Boga z ludźmi i Boga z naturą, a w następnej kolejności została przyjęta jako wyjaśnienie życia społecznego, miejsca człowieka w świecie i w społeczeństwie. W XVII wieku doszło, jak się zdaje, do rekonstrukcji wcześniejszego pojmowania historii w kontekście nowych okoliczności dziejowych²⁹ – przymierze jako obraz miejsca

---

²⁷ „Wprowadzenie do Teologii Przymierza”, *Kościół Ewangelicko-Reformowany w RP*, w: <https://www.reformowani.pl/index.php/czytelnia/120-wprowadzenie-do-teologii-przymierza> (dostęp 20.12.2022). Zagadnienie jest omówione szeroko w: Kahlib J. Fischer, „The Power of the Covenant Idea for Leadership, Reform, and Ethical Behavior”, *The Journal of Values-Based Leadership* 10, nr 2 (2017): b.s. Por. także: Paulina Napierała „Relacje między purytanami a kwakrami w XVII-wiecznej Nowej Anglii”, *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Sociologica* 2, nr 9 (2017): 111–113, DOI: 10.24917/20816642.9.2.7; Maciej Potz, *Teokracje amerykańskie. Źródła i mechanizmy władzy usankcjonowanej religijnie* (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2016).

²⁸ Szerzej w: Stawiński, *Boży eksperyment*, 55–79.

²⁹ Richard Niebuhr, „The Idea of Covenant and American Democracy”, *Church History* 23, nr 2 (1954): 130.

człowieka we Wszechświecie; idea makrokosmosu jako społecznego przymierza. Wszechświat jest dziełem Boga, jest jednorodny, rządzony prawem pochodzącym od Niego. Człowiek pojawia się w nim bez własnej woli i nie wybiera zasad, według których ma żyć. Jest całkowicie podporządkowany Suwerenowi, ale nie jest niewolnikiem. Między Bogiem a stworzeniem istnieje szczególna więź zasadzająca się na *obietnicy*. „Obietnica i przymierze są zasadą rządzącą”³⁰. Władca nie jest despotą, bo ograniczył sam siebie celami i zasadami, jakie wprowadził, a że jest im wierny, więc „był samowolny w stanowieniu, nie jest w zarządzaniu”³¹. Bóg jest poza ludzkim pojmowaniem, ale rozum ludzki wsparty *objawieniem* jest narzędziem poznania Jego prawa. Realizując je, człowiek jest częścią wspólnoty w wymiarze kosmicznym (*Państwa Bożego, Bożej Republiki*), gdzie dane mu jest osiągnięcie dojrzałości i odpowiedzialnego członkostwa. Na tym najwyższym (ostatecznym) poziomie ugruntowana jest zasada władzy za zgodą i przy współdziałaniu rządzonych.

Purytanie mieli świadomość mnogości wspólnot ludzkich powstających w sposób naturalny, a opartych na więzach krwi, wspólnych interesach, uzgodnieniach czy uczuciach. Ekstrapolując tę ostateczną wizję sprzymierzonej wspólnoty na „naturalne” grupy, uważali że stają się one prawdziwie ludzkie wtedy, gdy nawiązują z nią kosmiczny kontakt przez wymiar moralny, wyrażający się w zobowiązaniach, obietnicach, przymierzach podjętych przez ich członków. Współcześnie, Charles Cohen zdefiniował „przymierze” (*covenant*) jako „wzajemne porozumienie, czyli transakcję, pakt, umowę, ale też sprzymierzenie, alians, gdzie występują osobiste więzi, uczucia, przyjaźń i pokojowe zamiary”³². Trzeci aspekt teologii (przymierze obywatelskie) obejmuje również to, co w literaturze nazywane jest mianem „cnót purytańskich”, czyli pewien zestaw cech charakterologicznych, wzorce odpowiedzialności i przyzwoitości składające się na styl życia³³.

Główne założenia purytanizmu wynikają z tej zasadniczej oceny, która legła u podstaw myśli reformacyjnej, że chrześcijaństwo pod przewodnictwem pa-

---

³⁰ Tamże, 131.

³¹ Tamże.

³² Charles Lloyd Cohen, *God's Caress: The Psychology of Puritan Religious Experience* (New York: Oxford University Press, 1986), 49.

³³ Do kategorii „stylu życia” odwołał się też Samuel Morison, pisząc: „Purytanizm był stylem życia opartym na wierze, że Biblia jest w całości słowem Boga”; Samuel E. Morison, *Builders of the Bay Colony* (Boston: Northeastern University Press, 1981), 55.

piestwa naderwało związek człowieka z Bogiem. Idea „zbawienia z łaski” uwolniła purytanów od autorytetu papieskiego i pośrednictwa duchowieństwa w kontakcie z Bogiem. Kontakt stał się bezpośredni, wierny staje przed Stwórcą indywidualnie, z tym, co w nim dobre i złe, nie wiążąc nadziei na zbawienie z uczynkami, ale pokładając ją w arbitralnej decyzji Boga, która otwarła mu drogę do wiary. „W tym sensie [...] jego dusza staje się bardziej wolna i niezależna”³⁴.

Spółeczeństwo angielskie zostało zdeprawowane przez obce wpływy i musi zostać odrodzone. Przenosząc się do Massachusetts, Connecticut i New Haven, purytanie wierzyli, że mogą zacząć od nowa, od czystej karty, bez zgubnych przypadłości starego społeczeństwa i z niewielką kontrolą zewnętrzną; przełożyć swoje idee na rzeczywistość³⁵. To odrodzenie miało opierać się na wzorcach człowieka pobożnego, którego cechują: pracowitość, odpowiedzialność, trzeźwość. Idea predestynacji, kluczowa dla teologii reformowanej, nie zwalnia jednostki z odpowiedzialności za jej czyny. Grzech ma być nazwany, wytknięty i wykorzeniony, co jest sprawą wspólną całej społeczności. Wzmacniało to samoświadomość purytanów i motywację do doskonalenia się. Przekonanie, że religijna czystość i nadzieja zbawienia wyrażają się w samodyscyplinie, samodoskonaleniu i ciężkiej pracy, odrzucenie ziemskich autorytetów w sprawach wiary oraz wspomniana silna samoświadomość ukształtowały w kolonialnej Ameryce drogę indywidualizmowi, który stał się w następnych dziesięcioleciach najbardziej charakterystyczną cechą (wartością) Amerykanów. Dość powszechnie indywidualizm jest postrzegany jako rdzeń wartości amerykańskich, głęboko zakorzeniony w kolonialnym purytanizmie³⁶.

Warto przy tym pamiętać, że indywidualizm w dzisiejszym znaczeniu tego słowa (niezależność, samostanowienie) pojawił się w wieku XIX. Wcześniej, zgodnie z łacińską etymologią, oznaczał całość, która nie może być podzielona³⁷. Około połowy wieku XVII zmienia stopniowo znaczenie w kierunku wyjątkowej jednostki, czegoś (kogoś) co dalej samo w sobie jest niepodzielne, ale pozostaje z boku

---

³⁴ Kang, *Puritanism and its Impact*, 148–151.

³⁵ Jack P. Greene, *Pursuits of Happiness. The Social Development of Early Modern British Colonies and the Formation of American Culture* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1988), 37–38.

³⁶ Kang, *Puritanism and its Impact*, 149–150.

³⁷ Od łac. *individerere* [„niepodzielny”].

lub oddzielone od całości; odrębne od reszty społeczności³⁸. „Purytanie nie pojmowali siebie w taki sposób jak my: odizolowany, indywidualny, z własnymi pragnieniami, osobistymi historiami i niepewną przyszłością. Co dla nas jest normą, dla nich było istotą grzechu [...]”³⁹.

Dla nich wolność nie oznaczała przyzwolenia na folgowanie zachciankom, była wolnością moralną, zależną od powściągliwości, dyscypliny i posłuszeństwa dobrem prawom⁴⁰. Stąd też i pełna, nieskrępowana niczym niezależność nie była pożądanym stanem; prędzej przekleństwem bycia opuszczonym, skazanym wyłącznie na poleganie na własnej, zepsutej naturze; czymś, co kojarzy się z ekskomuniką czy banicją – funkcjonowaniem bez instytucjonalnych więzi, ich wsparcia. „Karą raczej, niż wspaniałym wyzwoleniem z ucisku”⁴¹. „Święci” lgnęli do siebie także dlatego, że towarzyszące im stale napięcie, wywołane niepewnością własnego losu w znaczeniu ostatecznym (zbawienia lub potępienia), było łatwiejsze do zniesienia w gromadzie, wspierającej się na drodze do Królestwa Niebieskiego⁴².

Indywidualizm w wymiarze ponadjednostkowym wyrażał się w samodzielności Kościołów lokalnych (kongregacji), niemających nad sobą żadnej władzy prócz Bożej. Eliminując, za Lutrem i Kalwinem, hierarchiczny system w Kościele, uczynili go (Kościoły, kongregacje) wolną organizacją chrześcijan połączonych nadzieją na zbawienie. Stąd Michael Kaufmann mówi o „indywidualizmie instytucjonalnym”, rozumiejąc przez to taki jego rodzaj, który jest definiowany i kwalifikowany w odniesieniu do jakiejś formy instytucji, Kościoła, państwa czy też małżeństwa lub rodziny⁴³. Tożsamość indywidualna wynikała z przynależności, bycia częścią społeczności zorganizowanej instytucjonalnie w Kościół (kongregację) czy państwo (kolonię, gminę, kompanię). Samokontrola i dyscyplina stanowią łącznik między odpowiedzialnością indywidualną a społeczną. Oddawanie się

---

³⁸ Michael W. Kaufmann, *Institutional Individualism. Conversion, Exile, and Nostalgia in Puritan New England* (Hanover: Wesleyan University Press, 1998), 2–3.

³⁹ David Loverenz, *The Language of Puritan Feeling: An Exploration in Literature, Psychology and Social History* (New Brunswick: Rutgers University Press, 1980).

⁴⁰ Hammer, *The Puritans as Founders*, 174.

⁴¹ Kaufmann, *Institutional Individualism*, 3.

⁴² Francis J. Bremer, *The Puritan Experiment. New England Society from Bradford to Edwards* (Hanover: University Press of New England, 1995), 23.

⁴³ Kaufmann, *Institutional Individualism*, 3.

własnym namiętnościom doprowadziłyby do rozpadu społeczeństwa, zaś samokontrola wiedzie do ciągłego postępu społeczności, zarówno moralnego, jak i materialnego. Religijny charakter takiego sposobu, w jaki postrzega siebie jednostka, wydaje się oczywisty, a związane z nim podporządkowanie, zależność i szacunek dla autorytetów nie jawiły się purytanom jako degradujące, lecz przeciwnie – jako wzmacniające ową tożsamość⁴⁴. Przetrwało to w tym nurcie konserwatywnej tradycji politycznej USA, który wysoko waloryzując indywidualizm w życiu gospodarczym i społecznym, podkreśla, że jednostka nie istnieje bez wspólnoty, a wspólnota wyrasta z historii⁴⁵.

Jeśli zatem mówimy o „indywidualizmie instytucjonalnym”, który organizował i wzmacniał u pobożnych purytanów zarówno osobowy, jak i publiczny autorytet, to musimy zatrzymać się przy drugiej cesze i jednocześnie dziedzictwie tego nurtu, jakim jest antyautorytaryzm. Stanowiący produkt reformy religijnej purytanizm podtrzymuje – w swoistym rozumieniu – tradycję skierowaną przeciwko autorytetom i rozwija silną samoświadomość. Precyzyjniej mówiąc, oznacza to uznanie tylko jednego autorytetu, Boga i Jego woli wyrażonej w *Biblii*. Każdy inny jego rodzaj, wynikający z posiadanej władzy, pozycji społecznej, wiedzy czy cnót osobistych, liczy się o tyle, o ile nie tylko nie stoi w sprzeczności, ale jest z nim zgodny i go afirmuje. Osadnicy przejawiali od początku tendencje, które dziś nazywamy demokratycznymi i które miały swe źródło w sprzeciwie wobec wszelkich form religijnej lub politycznej tyranii⁴⁶. To prawda, że wypędzali dysydentów religijnych z kolonii (*vide* Anna Hutchinson czy Roger Williams), zabraniali wjazdu kwakrom, nierzadko okrutnie ich torturując, ale robili to w przekonaniu, że w ten sposób chronią swój „Boży eksperyment” przed destrukcją.

Chociaż na pierwszy rzut oka może się wydawać, że wszelkie regulacje dotyczące życia zbiorowego, ze swej natury ograniczające swobodę jednostkowej ekspresji, są w sprzeczności z ideą indywidualizmu, to – po pierwsze – pamiętajmy o specyficznym dla purytanów rozumieniu tej idei (o czym była mowa wcześniej), a – po drugie – że to system rządów i organizacja społeczna pierwszych kolonii tworzyła warunki i pozwalała mieszkańcom na swobodne dążenie do rozwoju osobistego. Tendencje te przejawiały się także we względnej równości bogactwa

---

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Hammer, *The Puritans as Founders*, 183.

⁴⁶ Lawrence Buell, *New England Literary Culture. From Revolution Through Renaissance* (London: Cambridge University Press, 1986), 198.

w Nowej Anglii i strukturze samorządu terytorialnego, według której władza i odpowiedzialność były znacznie bardziej rozproszone niż w starej ojczyźnie⁴⁷.

Pamiętamy, że zaczęło się jeszcze na morzu, przed wylądowaniem pierwszej grupy purytańskich osiedleńców, zwanych potem Pielgrzymami. Umowa z „Mayflower” (*Mayflower Compact*), podpisana w 1620 roku na angielskim żaglowcu, od którego dokument wziął nazwę, był najwcześniejszym aktem ustalającym system władzy na terytorium dzisiejszych Stanów Zjednoczonych, w myśl idei, że rządy mogą być organizowane i tworzone przez rządzonych, połączonych zgodą na przestrzeganie praw wspólnie przyjętych. Dokument zapewniał purytanom, będącym w mniejszości, decydujący wpływ na kształt ustroju kolonii – co samo w sobie nie było przejawem powszechnej równości – ale zobowiązał wszystkich do przestrzegania wszelkich praw i przepisów, które zostaną ustanowione „dla dobra ogólnego”. A te stopniowo, mentalnie i praktycznie, torowały drogę rozwiązaniom demokratycznym, rozkwitłym później w ideałach rewolucji amerykańskiej⁴⁸.

Zaangażowanie polityczne (kultura zaangażowania) społeczeństwa ukształtowane zostało pod silnym wpływem purytańskiego kongregacjonalizmu. Wierni organizowali Kościół według własnej woli i uznania, byli w nim źródłem wszelkiej władzy, sami wybierali (zatrudniali) pastora. W ten sposób wzorce organizacji kościelnej, wprowadzone do sfery obywatelskiej, demokratyzowały ją wszędzie tam, gdzie zwykli ludzie podejmowali decyzje, zarówno religijne, jak i społeczno-polityczne, podczas spotkań kościelnych, zgromadzeń miejskich i wyborów, które odbywały się często i dotyczyły licznych funkcji, nie tylko tych najważniejszych (np. gubernatora). Przekonanie, że społeczność powstaje jako *przymierze*, pomogło uformować pierwszą demokratyczną instytucję w Ameryce, zgromadzenie miejskie, w którym każdy członek Kościoła (kongregacji) miał prawo zabierać głos, a decyzje podejmowano na zasadzie większości.

Powtórzmy zatem tytułową kwestię, co z tego stylu życia i katalogu wartości weszło na trwałe do dziedzictwa amerykańskiego? Wydaje się, że należą do nich poczucie godności jednostki (jako stworzenia Bożego) i autonomii sumienia, zawsze indywidualnie stającego przed Panem; uznanie, że jest najwyższe *prawo*, możliwe do poznania i obowiązujące wszystkich (również tych, co mają władzę); że

---

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ Edward L. Queen II, Stephen R. Prothero, Gardiner H. Shattuck, Jr., *Encyclopedia of American Religious History* (Boston: Facts On File, 2009), 618–619.

człowiek jest grzeszny, więc trzeba się tak organizować, by chronić wzajemnie przed złem, także tym, które jest w nas, i że rozum ludzki jest ważnym, danym nam od Boga narzędziem poznania, więc winniśmy go używać i rozwijać (edukacja)⁴⁹.

Próbie odpowiedzi musi towarzyszyć podkreślana już świadomość, że niełatwo jednoznacznie przypisać jakiejś grupie inspirację w takich sprawach. Mimo, że z końcem XVII wieku purytanie jako podmiot polityczny przestali odgrywać istotną rolę, to postawy i etyka purytańska nadal wywierały wpływ na społeczeństwo amerykańskie. Francis Bremer ujmuje to następująco: „Chociaż purytanie jako konkretna grupa już nie są z nami, wpływ tych inicjatyw na Amerykę i Anglię nadal jest odczuwalny”⁵⁰. Cnoty, którym hołdowali – samodzielność (łagodzona potrzebą współpracy), oszczędność, pracowitość i energia oraz powodzenie jako miara Bożej aprobaty – przyczyniły się do sukcesu ekonomicznego i poprzez nie wpłynęły na nowoczesne życie społeczne i gospodarcze⁵¹. Nie mniej istotny był szacunek dla wiedzy i troska o edukację, tak podkreślana przez wielu komentatorów, mająca swoje religijne źródło i motywację⁵², oraz idea kongregacyjnej, samorządnej struktury Kościoła, przeniesiona do życia politycznego państwa jako podstawa partycypacyjnej, nowoczesnej demokracji⁵³.

Nie wszyscy podzielają pogląd, że najistotniejsze cechy wyłaniającej się w okresie kolonialnym kultury amerykańskiej można znaleźć przede wszystkim w purytanizmie Nowej Anglii, ale rozpoznają je w szeroko widocznych konfiguracjach zachowań społeczno-kulturowych przejawianych w całej brytyjskiej Ameryce Północnej⁵⁴. „Dziedzictwo brytyjskie wczesnej Ameryki pozostaje najsil-

---

⁴⁹ Wiktor Osiatyński, *Ewolucja amerykańskiej myśli społecznej i politycznej* (Warszawa: PWN, 1983), 72–73.

⁵⁰ Bremer, *Puritanism*, 3.

⁵¹ Marianne Kearny Datesman, JoAnn Crandall, Edward N. Kearny, *The American Ways. An Introduction to American Culture* (White Plains: Pearson Education, 2005), 33.

⁵² Edukacja w Nowej Anglii służyć miała jako pomoc w nauczaniu i praktykowaniu założeń Pisma Świętego, czyli rozwijaniu religii i pobożności. W rezultacie, purytanie stali się inicjatorami wzorca i ram dla rozwoju amerykańskiego systemu szkolnictwa. Kolegium Harvarda zostało założone już w 1636 roku, a następnie inne uczelnie kolonialne, takie jak Yale, Dartmouth i Princeton.

⁵³ Kang, *Puritanism and its Impact*, 148–149.

⁵⁴ Greene, *Pursuits of Happiness*.

niejszą determinantą wolnego społeczeństwa dzisiejszych Stanów Zjednoczonych⁵⁵. Wychodząc z podobnego założenia, Dean C. Hammer postuluje zaniechanie prób lokalizowania w tradycyjny sposób „ducha purytanizmu” w kulturze amerykańskiej, pisząc:

nie musimy izolować krwi purytańskiej w mieszanej genealogii Ameryki. Zamiast tego możemy pozwolić późniejszym grupom [...] mówić same za siebie o tym, jak definiują się w stosunku do purytanów. W ten sposób możemy zrozumieć spuściznę purytańską taką, jaką jest: nie jednolitą nitką wijącą się przez amerykańską kulturę, ale wieloma nakładającymi się, często konkurującymi ze sobą interpretacjami i adaptacjami tej przeszłości⁵⁶.

Stronnicy wpływu wskazują wszakże, że purytanie stanowili pierwszą z tych (brytyjskich) tradycji, w pełni wyartykułowaną i zdolną do zainspirowania cech, przymiotów, które przetrwały długo po zniknięciu pierwotnego wyznania wiary⁵⁷. A w tej ogólniejszej spuściznie – co wskazywano już wcześniej – wkład purytanów jest najbardziej wyrazisty, trwałe, inspirujący i płodny.

To nienowoty spór, ale wciąż żywy, do którego badacze dorzucają argumenty lub – precyzyjniej to ujmując – zgłaszają akces do jednej ze stron. Raczej też nie należy spodziewać się jego wygaśnięcia, również dlatego, że angażuje emocje. Związany jest z „mitem Ameryki”⁵⁸, na którym od wieków budowana jest jej tożsamość; mitem, który jest ostro, by nie rzec brutalnie, atakowany ostatnio w atmosferze kreowanej przez nurty zaprzeczania tradycyjnym wartościom, co jeszcze bardziej uaktualnia wcześniejsze pytania i potrzebę refleksji. Czy, a jeśli tak, to w jaki sposób, zachowały się i oddziałują dziś tradycyjne purytańskie ideały (wartości), postrzegane dotąd jako jeden z silniejszych filarów amerykańskiej samoświadomości historycznej i kulturowej. W jakim stopniu dzisiaj są one dalej

---

⁵⁵ David H. Fischer, *Albion's Seed. Four British Folkways in America* (New York: Oxford University Press, 1989), 6–7. Greene, *Pursuits of Happiness*.

⁵⁶ Hammer, *The Puritans as Founders*, 183.

⁵⁷ *The Puritans*, 1. W kategoriach konfesyjnych, purytanizm rozpląnął się w dwóch nurtach następnego stulecia: przebudzeniowym ewangelikalizmie i unitarianizmie. Przywiodło to do istotnych zmian w korpusie teologicznym i strukturze organizacyjnej. Purytanizm w swojej spójnej (ortodoksyjnej) formie już się nie odrodził. Tamże, 3–5.

⁵⁸ Zob. Heike Paul, *The Myths That Made America. An Introduction to American Studies* (Bielefeld: Transcript Verlag, 2014).

powiązane z religijnym obrazem świata? Czy z tym pierwotnym, purytańskim, czy szerzej – z tradycją protestancką różnych nurtów; lub może stały się elementem obszerniejszego korpusu wielokulturowego oblicza Zachodu?

I wreszcie kwestia, która w naszych rozważaniach została ledwie zasygnalizowana, bo zasługuje na osobne, uważne potraktowanie: w jakim stopniu przez długie dziesięciolecia purytanizm przenikał coraz głębiej do nieświadomej warstwy mentalnej i jak jego formuły manifestują się w charakterystyczny dla siebie sposób w odpowiedziach na różne bodźce kulturowe. Tutaj obiecującym tropem mogą być badania dotyczące nieuświadomianego wpływu kultury (religii) na system wartości i postawy moralne. Istnieje już pewien dorobek w tym zakresie i można oczekiwać jego rozwinięcia⁵⁹.

Bibliografia

- Andrzejczak, Krzysztof. *Opowieści literackiej Ameryki. Zarys prozy Stanów Zjednoczonych od początku do czasów najnowszych*. Kraków: Universitas, 2012.
- Beeke, Joel R., Randall J. Pederson. *Purytanie. Biografie i dzieła*. Tłum. Jacek Sałacki. Warszawa: Grand Rapids – Instytut Tolle Lege, 2010.
- Bercovitch, Sacvan. *The American Jeremiad*. Madison: University of Wisconsin Press, 2012.
- Bercovitch, Sacvan. *The Puritan Origins of the American Self*. New Haven: Yale University Press, 1975.
- Bremer, Francis J. *Puritanism. A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Bremer, Francis J. *The Puritan Experiment. New England Society from Bradford to Edwards*. Hanover: University Press of New England, 1995.
- Bryk, Andrzej. „Introduction: The Transatlantic Civilisation and Modernity Today”. *Krakowskie Studia Międzynarodowe* 2008, nr 1: 9–60.
- Buell, Lawrence. *New England Literary Culture. From Revolution Through Renaissance*. London: Cambridge University Press, 1986.
- Butts, Francis T. „The Myth of Perry Miller”. *The American Historical Review* 87, nr 3 (1982): 665–694.
- Chylińska, Bożenna. *The Gospel of Work and Wealth in the Puritan Ethic. From John Calvin to Benjamin Franklin*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2012.

---

⁵⁹ Np. Eric Luis Uhlmann, T. Andrew Poehlman, David Tannenbaum, John A. Bargh, „Implicit Puritanism in American Moral Cognition”, *Journal of Experimental Social Psychology* 47, nr 2 (2011): 312–320, DOI: 10.1016/j.jesp.2010.10.013

- Cohen, Charles Lloyd. *God's Caress: The Psychology of Puritan Religious Experience*. New York: Oxford University Press, 1986.
- Collinson, Patrick. *The Puritan Character – Polemics and Polarities in Early Seventeenth-century English Culture*. Los Angeles: William Andrews Clark Memorial Library, 1989.
- Commager, Henry Steele. *American Mind, An Interpretation of American Thought and Character Since the 1880's*. New Haven: Yale University Press, 1950.
- Cosby, Brian H. „Toward a Definition of ‘Puritan’ and ‘Puritanism’, A Study in Puritan Histroiography”. *Churchman* 122, nr 4 (2008): 297–314.
- Drozdowicz, Zbigniew. „Portrayals and Appraisals of Puritans and Puritanism”. *Humaniora. An Online Journal* 29, nr 1 (2020): 15–29. DOI: 10.14746/h.2020.1.2
- Fischer, David H. *Albion's Seed. Four British Folkways in America*. New York: Oxford University Press, 1989.
- Fischer, Kahlil J. „The Power of the Covenant Idea for Leadership, Reform, and Ethical Behavior”. *The Journal of Values-Based Leadership* 10, nr 2 (2017): b.s
- Greene, Jack P. *Pursuits of Happiness. The Social Development of Early Modern British Colonies and the Formation of American Culture*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1988.
- Guanghua, Li. „The Influence of Puritanism on the Shaping of Traditional American Values”. *International Journal of English Literature and Social Sciences* 6, nr 4 (2021): 222–225. DOI: 10.22161/ijels.64.34
- Hammer, Dean C. „The Puritans as Founders: The Quest for Identity in Early Whig Rhetoric”. *Religion and American Culture: A Journal of Interpretation* 6, nr 2 (1996): 161–194. DOI: 10.2307/1124007
- Hill, Christopher. *Society and Puritanism in Pre-Revolutionary England*. London: Pimlico, 2003.
- Kang, Ning. „Puritanism and its Impact upon American Values”. *Review of European Studies* 1, nr 2 (2009): 148–151. DOI: 10.5539/res.v1n2p148
- Kaufmann, Michael W. *Institutional Individualism. Conversion, Exile, and Nostalgia in Puritan New England*. Hanover: Wesleyan University Press, 1998.
- Kearny Datesman, Marianne, JoAnn Crandall, Edward N. Kearny. *The American Ways. An Introduction to American Culture*. White Plains: Pearson Education, 2005.
- Konkle, Lincoln. *Thornton Wilder and the Puritan Narrative Tradition*. Columbia: University of Missouri Press, 2006.
- Loverenz, David. *The Language of Puritan Feeling: An Exploration in Literature, Psychology and Social History*. New Brunswick: Rutgers University Press, 1980.
- Miller, Perry. „Declension in a Bible Commonwealth”. *Proceedings of the American Anti-Quarian Society* 1941, nr 51: 37–94.
- Miller, Perry. *The New England Mind: From Colony to Province*. Cambridge: Harvard University Press, 1953.
- Morison, Samuel E. *Builders of the Bay Colony*. Boston: Northeastern University Press, 1981.

- Murdock, Kenneth B. *Literature and Theology in Colonial New England*. Cambridge: Harvard University Press, 1949.
- Napierała, Paulina. „Relacje między purytanami a kwakrami w XVII-wiecznej Nowej Anglii”. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Sociologica* 2, nr 9 (2017): 101–124. DOI: 10.24917/20816642.9.2.7
- Niebuhr, Richard. „The Idea of Covenant and American Democracy”. *Church History* 23, nr 2 (1954): 126–135.
- Osiatyński, Wiktor. *Ewolucja amerykańskiej myśli społecznej i politycznej*. Warszawa: PWN, 1983.
- Paul, Heike. *The Myths That Made America. An Introduction to American Studies*. Bielefeld: Transcript Verlag, 2014.
- Peterson, Mark A. „The Plymouth Church and the Evolution of Puritan Religious Culture”. *The New England Quarterly* 66, nr 4 (1993): 570–593.
- Potz, Maciej. *Teokracje amerykańskie. Źródła i mechanizmy władzy usankcjonowanej religijnie*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2016.
- Queen, Edward L. II, Stephen R. Prothero, Gardiner H. Shattuck, Jr. *Encyclopedia of American Religious History*. Boston: Facts On File, 2009.
- Simpson, Alan. *Puritanism in Old and New England*. Chicago: University of Chicago Press, 1955.
- Spurr, John. *English Puritanism 1603–1689*. New York: Palgrave Macmillan, 1998.
- Stawiński, Piotr. *Boży eksperyment. Purytanie w siedemnastowiecznej Ameryce*. Lublin: Polihymnia, 2012.
- Stawiński, Piotr. *Demonizm i czary w życiu społecznym purytanów amerykańskich okresu kolonialnego*. Częstochowa: WSP, 1997.
- Stawiński, Piotr. „John Winthrop i jego »Wzór chrześcijańskiego miłosierdzia: [1630]«”. W: *Doskonałość, zbawienie, rodzina. Z badań nad protestantyzmem*, red. Zbigniew Pasek, 59–67. Kraków: WiR Partner, 2005.
- The Puritans. A Sourcebook of their Writings*, vol. 1, red. Perry Miller, Thomas H. Johnson. New York: Harper & Row, 1963.
- Uhlmann, Eric Luis, Poehlman, T. Andrew Poehlman, David Tannenbaum, John A. Bargh. „Implicit Puritanism in American Moral Cognition”. *Journal of Experimental Social Psychology* 47, nr 2 (2011): 312–320. DOI: 10.1016/j.jesp.2010.10.013
- „Wprowadzenie do Teologii Przymierza”, <https://www.reformowani.pl/index.php/czytelnia/120-wprowadzenie-do-teologii-przymierza> (dostęp 20.12.2022).

Summary

Puritan Values Today. Remarks on their Topicality in the American Context

The paper aims to present some aspects of the discussion of the durability and significance of Puritan values in contemporary life of Americans. The issue of the influence of the 17th-century theological and social thought on the system of values, the colonial at the beginning and then the state reality of the United States, has been one of the most vital themes in their historiography and social reflection. Positions on the matter developed and gained recognition in various ways, but they usually centered around the belief in the existence of the influence, differing in their estimation of the importance of its individual elements and their vitality over the time. The author takes the view that Puritan ideals have significantly influenced American society, becoming one of the strongest pillars of the American historical and cultural identity. Starting with a characterisation of some important aspects of the theology of Puritanism (covenant or federal theology), the analysis focuses on its features such as individual freedom and self-reliance, anti-authoritarianism, co-responsibility with elements of democracy, and respect for education.

Keywords: religion, Puritanism, covenant theology, traditional American values, American culture

Zusammenfassung

Puritanische Werte und Gegenwart. Anmerkungen zu ihrer Aktualität im amerikanischen Kontext

Ziel des Artikels ist es, einige Aspekte der Diskussion über die Dauerhaftigkeit und Bedeutung puritanischer Werte im zeitgenössischen Leben der Amerikaner. Die Frage nach dem Einfluss des theologisch-sozialen Denkens des siebzehnten Jahrhunderts auf das Wertesystem zu Beginn der kolonialen und dann staatlichen Realität der Vereinigten Staaten ist einer der bedeutendsten Fäden ihrer Geschichtsschreibung und sozialen Reflexion. Positionen zu diesem Thema entwickelten und erlangten Anerkennung auf verschiedene Weise, in der Regel zentriert um den Glauben an die Existenz dieses Einflusses, unterschiedlich in ihren Ansichten über die Bedeutung seiner einzelnen Elemente und ihre Vitalität. Der Autor vertritt den Standpunkt, dass puritanische Ideale einen bedeutenden Einfluss auf die amerikanische Gesellschaft hatten und zu einer der stärksten Säulen der amerikanischen historischen und kulturellen Identität wurden. Ausgehend von der Charakteristik des Puritanismus, die sich auf wichtige Aspekte der

Theologie (Bündnistheologie oder Bundestheologie) bezieht, konzentriert sich die Analyse auf solche Merkmale wie individuelle Freiheit und Eigenständigkeit, Antiautoritarismus, Mitverantwortung mit Elementen der Demokratie und die Wertschätzung von Bildung.

Schlüsselwörter: Religion, Puritanismus, Bundestheologie, traditionelle amerikanische Werte, amerikanische Kultur

Ins Deutsche übersetzt von Anna Pastuszka

Information about Author:

PIOTR STAWIŃSKI, PhD, Habil., associate professor; address for correspondence: Pedagogical University of Krakow, Institute of Philosophy and Sociology, PL 30-084 Kraków, ul. Podchorążych 2; e-mail: piotr.stawinski@up.krakow.pl

